

MIDT I FLOKKEN

Olav Strand
Frid Kvalpskarmo Hansen

Kom forlag

Sammen med en tre år yngre bror, en far og to bestefedre lærte jeg tidlig å bli glad i fjellet. Det var fjellet som var bakgården og leikegrinda til meg og min bror, og da vi var 10–12 år gamle, begynte vi også å dra på tur alene. Oppveksten vår var velsigna fri for aldersgrenser og formelle krav, og broderen var derfor bare 12 år gammel da han kjøpte sin første hagle. Vi kunne knapt vente til vi ble gamle nok til å bli med på jakt, og vi sleit ut et luftgevær mens vi øvde på skyteferdigheter på håndtegnede pappfigurer av reinsdyr, ryper og tiur. Som barn framstod reinen som et nærmest halvmytisk og uoppnåelig dyr, og vi dedikerte uendelig mange timer til å prøve å lure oss innpå disse magiske vesenene. Målet var å komme på bare noen titalls meters hold, slik at vi kunne kjenne lyden av dyra i magen. Vi jaktet på følelsen av å være midt i flokken.

Interessen for rein har jeg med andre ord alltid hatt med meg, men veien inn i forskningen kom da jeg møtte Terje Skogland som ung student. Terje var en autoritet innen villreinforskningen, i tillegg til at han var en svært dyktig naturfotograf. Jeg kjøpte mitt første kamera for konfirmasjonspengene og produserte tidlig en uhorvelig mengde med uskarpe bilder. Terje var derfor et stort og til dels skremmende forbilde, men først og fremst var han en inspirasjon. Han var veilederen min under studiene, og etter hvert ble vi nære venner, i tillegg til at vi var kollegaer på Norsk institutt for naturforskning (NINA). Dessverre ble Terje rammet av leverkreft og døde bare 52 år gammel. Han valgte å legge til kai på sin egen måte og døde mens vi var på feltarbeid på Kolahalvøya.

I starten av min karriere arbeidet jeg hovedsakelig med fjellrev, men Terjes tidlige bortgang gjorde at jeg ble kastet mer eller mindre hodestups inn i arbeidet med villrein. Nå har jeg i mer enn 20 år hatt en privilegert mulighet til å studere arten som fengslet meg allerede som barn. Til fots, fra småfly og helikopter, med snøskuter og gjennom pc-skjermen har jeg blitt bedre kjent med reinen og de menneskene som lever nært fjellet og reinsdyra. Den teknologisk utviklingen og GPS-sendere har dessuten gjort det mulig å studere ville dyr på en måte som var helt utenkelig da jeg startet min karriere. Tidligere var vi avhengige av godt vær for å finne reinen. I dag kan vi fastslå hvor de merkede dyra er med ti meters nøyaktighet, selv om det er ei beksvart vinternatt og stormen raser i fjellet. Radiosenderne vi bruker, minner mye om ordinære GPS-enheter som brukes i biler og båter. Halsbåndet har en antenne som fanger opp signaler fra navigasjonssatellitter og en styreenhet som bestemmer når det skal tas posisjoner. Senderens styreenhet er også utstyrt med noen av de samme funksjonene som en mobiltelefon, og den kan både sende og motta tekstmeldinger. Informasjonen som vi får fra reinsdyra, legges på en dataserver og er åpent tilgjengelige via en nettbasert tjeneste. For å beskytte dyra legges dataene først ut etter to uker, og vi slår av systemet i jakten og i kalvingsperioden.

Siden 2001 har vi radiomerket reinsdyr med slike sendere i flere villreinområder. Vi begynte på Hardangervidda og fortsatte seinere i Setesdalen, Nordfjella, Knutshø, Snøhetta og Rondane. I løpet av disse årene har vi merket mer enn tre hundre dyr, noe som har gitt oss ny og unik dokumentasjon på hvordan reinen bruker fjellet. Utgangspunktet for disse prosjektene var konfliktene rundt riksvei 7 på Hardangervidda.

Direktoratet for Naturforvaltning og Miljøverndepartementet foreslo at denne veien skulle vinterstenges etter at den nye øst–vest-forbindelsen via Lærdal stod ferdig. Lokalt og regionalt var det stor motstand mot vinterstenging, og NINA fikk derfor i oppdrag å dokumentere i hvilken grad riksvei 7 fungerte som en barriere for villreinen. Prosjektet på Hardangervidda, og andre tilsvarende prosjekter i andre villreinområder, har vist at veier har sterk negativ effekt på villreinens vandringsmuligheter. Et resultat av arbeidet på Hardangervidda er at en i dag seriøst diskuterer å bygge en lang tunell, eller alternativt flere kortere tuneller, slik at reinen kan bevege seg friere.

I arbeidet med å lage en publikumsutstilling ved Hardangervidda nasjonalparksenter og Norsk villreinsenter ved Møsvann prøvde vi i 2011 ut en helt ny type radiosendere. Disse hadde et høyoppløselig kamera som tok video eller vanlige bilder. Dette gav oss et helt unikt perspektiv på livet i en villreinflokk. Til sammen har vi satt slike kameraer på ni ulike simler – fire på Hardangervidda, to i Rondane, ei i Setesdalen og to på Svalbard. Totalt har vi tatt noe slikt som 140 000 bilder. Kameraet styres på samme måte som GPS-loggeren av et dataprogram og aktiveres på faste tidspunkt. Bildene er tatt med en eller tre timers mellomrom i perioder med dagslys. Vi har ingen mulighet til å påvirke hva kameraet tar bilder av, og derfor er det bare hår og pels på 90 prosent av bildene. Omkring 10 000 bilder har et synlig motiv, men det er bare rundt 1000 av disse som er hva en kan kalle fotografisk interessante. Dette er bilder som viser flokken i storm og snøkav. Reinsdyr som er så nediset at øynene ser ut som svarte hull i ei maske av snø og is. Bilder av nyfødte kalver og av kongeørna som sveiper over flokken. Bilder av dyr som trykker seg sammen på ei snøfonn på de

heteste sommerdagene og av flokken på vandring. Det er bilder som gir deg følelsen av å være midt i flokken.

Det ble tidlig klart at det måtte bli en bok av dette materialet. Teksten i boka er basert på dagboknotater og opplevelser i fjellet gjennom mange år, og de er ført i pennen i samarbeid med Frid Kvalpskarmo Hansen. Det er mange som har tatt del i forskningen og feltarbeidet som har gjort denne boka mulig. Spesielt vil jeg rette en takk til Bjørn Haugen fra Geilo, som har vært en fast følgesvenn under feltarbeid på Hardangervidda og på jakt i mange år. Forskerkollega Roy Andersen ved NINA har gjort mye av jobben med radiomerking og radiosendere og skal også ha sin del av æren.

Gjennom villreinen har vi i uminnelige tider sett en hensikt med fjellet. Kjøtt fra fjellet har vært viktig så lenge som det har bodd folk i dette landet. Derfor er det også slik at vi må bruke og oppleve fjellet og reinsdyra for at de skal ha verdi og gi mening. Jeg har et oppriktig håp om at denne boka bidrar til at flere blir kjent med villreinen, og til at dyra gjennom dette får verdi for flere.

Jeg er i Kvenndalen på Hardangervidda sammen med Bjørn Haugen, en mann som har grodd ut av fjellene vi har rundt oss. Han begynte å gjete sau på Hardangervidda da han var sju år gammel, og siden har han streifa rundt i disse fjellene både som jeger, fjelloppsynsmann og feltarbeider for Norsk institutt for naturforskning. Han er en fåmælt mann – en gang satte vi 60 garn uten å si et ord til hverandre. Men hvis du først spør Bjørn om noe, kan han likevel svare på det meste.

Vi sitter ganske høyt på sørsiden av vassdraget Kvenna og har utsikt mot Gunnleiksbuvannet. Langs hele nordsiden av vannet er det reinsdyr. Dyra kom østfra for et par timer siden, ei lang rekke med simler som gikk i hverandres fotefar. Når underlaget er løst, som nå, sparer dyra krefter ved å gå i en opptråkket løype. I det skarpe sollyset tegner sporene svarte linjer gjennom landskapet. I fjellet er de første solvarme vårdagene et forførende, men også bedragersk bekjentskap. Du kan aldri kjenne deg sikker på at vinteren har sluppet grepet. Selv ikke på dager som denne, når sola får tak og smelter iskanten langs rabbene. Jordvarmen hjelper også til, og gradvis blir de bare områdene større. De trer fram som svarte flekker mot en ellers kvit flate av snødekt mark. Rypene i lia nedenfor oss har det travelt i dag. Et par våryre stegger med blodrød kam har strammet seg opp til spill. De er rasende uenige om den minste ting som skiller deres flekk på jorden fra nabosteggens område. Skutersporet vårt har blitt til en grense det er verd å blø for.

I teleskopet ser jeg at vinteren har tæret hardt på simlene. De trenger vår og grønne beiter. Det er omkring to tusen dyr i flokken vi har foran oss. Et par bukker, resten simler og årsgamle kalver. Bukkene og de største bukkekalvene forlater gjerne simleflokkene i mars og april. De største bukkene mistet geviret tidlig på vinteren og har allerede startet med å anlegge nytt. Ennå er det som skal bli til ei stor og imponerende krone bare noen butte stubber. I flokken er det også en del simler uten gevir. Dette er simler som ikke har kalv. I likhet med de yngste bukkene mister de geviret ei stund før kalving. De har klart seg gjennom vinteren, og kostnadene med å bære geviret er større enn nytteverdien nå som beiteforholdene begynner å bli bedre.

Da flokken kom på høyde med Gunnleiksbuvannet, spredte den sammenhengende rekken seg utover. Her finner dyra beite på barrabber og steiner som er overgrodd med lav. Reinen beiter vanligvis litt på denne laven gjennom hele året. I år med dårlige beiteforhold har dyra ofte lite annet å spise enn de svarte lavskorpene de gnager av steinene. Da kan du se hvordan dyra på målrettet vis går fra den ene svarte steinen til den neste. På store steiner eller høye varder er det lett å se effekten av reinsdyras beiting. Der reinen ikke når opp, har steinlaven fått vokse i fred og blitt til store, frodige rosetter. Lenger ned er steinen gnagd helt blank, og ikke overraskende sliter denne beitinga kraftig på dyras tenner. Nedslitte jeksler fører til at maten tygges dårligere, noe som igjen gjør at dyra henter mindre næring ut av maten. I så måte er det en direkte sammenheng mellom tannslitasje og fettlagring.

Etter en knapp time samles flokken igjen. Simlene danner på nytt rekker, og sporene deres tegner svarte linjer i landskapet vestover. I tiden fram mot kalving er flokkene rastløse. Simlene flytter hyppig på seg i jakten på de beste beitene. Reinen i våre fjellområder har ikke de lange vandringene til kalvingsområdene som vi kjenner fra de store villreinstammene nord i Russland og i Nord-Amerika. Hos oss søker simlene seg i stedet til de delene av fjellet som er mest egnet for kalving. Dette gjør at de har kortere og mindre tydelige forflytninger mellom vinterbeiteområdene og kalvingsområdene.

Idet flokken trekker vestover og det tynne kveldslyset faller skrått på dyra, ser jeg at enkelte har tydelige bulker langs ryggen og et stykke ned på sidene. Det er bremslarvene som i løpet av vinteren har vokst seg store under huden. Snart vil de krype fram og slippe seg ned på bakken, hvor de forpupper seg. Vi følger flokken i kikkerten helt til den forsvinner i bakkene over mot Sandvatnet. Varmen har sluppet taket, og jeg kjenner at det skal bli godt å komme i hus. Den kvite fjellsiden vi har sett på i hele dag, har skiftet farge og blitt rosa med blå skygger. Snøen har allerede satt seg, og det kommer til å bli skikkelig frost i natt. Snøskuteren lager knapt spor i snøen når vi drar. Jeg tenker at det er bra – da slipper rypesteggene å få en ny grense å kjekle om.

Kvenndalen 30. april

I dag våkner vi til et skikkelig drittvær. Vestavinden tar spenntak i hytteveggen, og en blanding av snø og sludd renner av vinduene. Vi har det godt og varmt på Skarbu, og det durer jevnt i ovnen inne på stua. Det blir en del slike budager når en jobber med

villrein. I gjennomsnittet går sikkert 30 prosent av tiden bort til dager fylt med kaffekoking, radio, dagboknotater, småprat og planlegging. Bjørn og jeg har lagt mange fantastiske planer på dager hvor været har vært i ulage. I dag må man krumme ryggen hvis man mot formodning går ut, og sikten er knappe femti meter i de tykkeste bygene. Den ellers brune hytteveggen er nå helt kvit. Bløtsnøen pisker og setter seg fast på alt. I Røldal kaller de vær som dette for «blautaklessa». Et beskrivende ord for de som har opplevd slike dager i vårfjellet. Vi er egentlig godværsforskere. Det er i finværet vi får noe gjort – når været blir for dårlig, er vi blinde. Jeg har knapt sett reinsdyr på dager som denne. «Hva gjør de nå», undrer jeg. «Ligger de bare rolige og venter på at været skal roe seg? Hvordan ser dyra ut med snø og slaps fykende rundt ørene?»

Det skulle gå flere år før jeg fikk svar på disse spørsmålene. Ved hjelp av data fra GPS-senderne vet vi i dag at reinsdyra søker ned i terrenget, og at flokkene gjerne ligger i ro i ruskevær. De lar seg ganske enkelt fyke ned. Bildene fra slike dager viser dyr med ei maske av snø og is der øynene er som svarte hull. De taler sitt tydelige språk – det er dette som er blautaklessa.

Været løyer utpå kvelden, og Bjørn og jeg pakker sammen vårt jordiske gods og begynner på hjemveien. Vi tar en stopp oppe på den høyeste åsen og retter kikkertene vestover. Men nei – dyra er borte. Vi ser ikke et eneste tegn til at det er flere tusen dyr i elvedalen lenger sør. Nysnøen har gjort fjellet kvitt. Men vi vet at de er der – på vei vestover. Om noen få uker skal vi treffes igjen til kalving. Med det ugjestmilde været friskt i minne synes det rart at både fjellet og flokkene snart vil yre av nytt liv.

Om våren kan en se hudbremslarvene som tydelige kuler under huden på mange av reinsdyrene.